

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Гілея
Науковий вісник
збірник наукових праць

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 118 (№ 3)

Київ – 2017

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно**Фахове видання**

з філософських, політичних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України
№ 747 від 13 липня 2015 р., з історичних наук наказом МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 р. (перереєстрація)

Свідцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію) друкованого засобу
масової інформації: серія КВ № 19946 – 9746 ПР від 31 травня 2013 року

Друкється за рішенням:

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 03 від 23 лютого 2017 р.); Президії ВГО Української Академії Наук (протокол № 17.03.23 від 23 лютого 2017 р.)

Збірник входить до міжнародних баз

Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія). РИНЦ (Росія).

Шеф-редактор:

Андрущенко В. П.,
д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України,
акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М.,
д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори:

Акопян В. Г.,
д-р філос. наук, ст.н.с. (Україна, Київ)
Кивлюк О. П., д-р філос. наук, ст.н.с.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Муляр В. І.,
д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)

Відповідальний секретар:

Халамендик В. Б.,
д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Редакційна рада:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф.,
член – кор. НАН України, акад. НАПН України
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Зеленков А. І., д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Колесник В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України
(Україна, Київ)
Мирзаханян Р., д-р іст. наук, проф. (Вірменія, Єреван)
Михальченко М. І., д-р філос. наук, проф., член-кор. НАН України
(Україна, Київ)
Панчук М. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Рафальський О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Савельєв В. Л., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Солдатенко В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України
(Україна, Київ)
Степико М. Т., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Редакційна колегія:**З історичних наук:**

Войцехівська І. Н., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Дробот І. І., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Журба М. А., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Лазько Г. Г., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
Лисак В. Ф., д-р іст. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Михайлюк В. П., д-р іст. наук, проф. (Україна, Старобільськ)

Стоян Т. А., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Сушко О. О., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Чернега Л. М., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Шановал Ю. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

З філософських наук:

Абасов А. С., д-р філос. наук, професор (Азербайджан, Баку)
Базалук О. О., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
Бех В. П., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Воронкова В. Г., д-р філос. наук, проф. (Україна, Запоріжжя)
Герасимова Е. М., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Гарбар Г. А., д-р філос. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Жацько В. О., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Жижко Т. А., д-р філос. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Купецал С. В., д-р філос. наук, проф. (Україна, Полтава)
Миколайчук А., д-р філос. наук, проф. (Польща, Познань)
Онїпко О. Ф., д-р техн. наук, проф. (Україна, Київ)
Свириденко Д. Б., д-р філос. наук, доц.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Терещиць С. О., д-р філос. наук, доц.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Тецлав С., д-р філос. наук, проф. (Польща, Бидгощ)
Яшанов С. М., д-р пед. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

З політичних наук:

Андрусин Б. І., д-р іст. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Андрюкайтене Р., д-р PhD соціальних наук (менеджмент),
(Литва, Маріямполь)
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Балабанов К. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Варзар І. М., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Войналович В. А., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Іванов М. С., д-р політ. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Картунов О. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Кізіма С. А., д-р політ. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Котигоренко В. О., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Крась І., д-р філос. наук, проф. (Польща, Ченстохов)
Лапина С. В., д-р соц. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Макаренко Л. Л., д-р пед. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Остапенко М. А., д-р політ. наук, проф.
(Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Римаренко С. Ю., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Срогошу Т., д-р філос. наук, проф. (Польща, Ченстохов)

Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 118 (3). – 372 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

© Редакційна колегія, 2017

© Авторі статей, 2017

© Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, 2017

© ВГО Українська академія наук, 2017

17. Слюбовский Г. Город одного человека / Г. Слюбовский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://inosmi.ru/world/20070118/232286.html>

18. Сперанская Н. Франсуа Ансело и его книга о России / Н. Сперанская // Ансело Ф. Шесть месяцев в России: Письма к Ксавье Сентину, сочиненные в 1826 году, в пору коронования его императорского величества. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 288 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://elcocheingles.com/Memories/Texts/Anselot/Speranskaya.htm>

19. Стражний О. Російський менталітет / Олександр Стражний // Український менталітет: Ллюїзі. Міфи. Реальність. – К.: «Книга», 2008. – С.248–270.

20. Чухліб Т. Коли Росія стала суверенною державою / Т. Чухліб // День. – 2014. – №70. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/politika/koli-rosiya-stala-suverennoyu-derzhavoyu>

References

1. Anselo F. Shest' mesjacev v Rossii: Pis'ma k Ksav'e Sentinu, sochinennye v 1826 godu, v poru koronovanija ego imperatorskogo veličestva / F. Anselo. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 288 s. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://elcocheingles.com/Memories/Texts/Anselot/Anselot.htm>

2. Artemova E. Kul'tura Rossii glazami posetivshih ee francuzov (poslednjaja tret' XVIII veka) / E. Artemova. – М.: IRI RAN, 2000.

3. Bjeljen'kova N. (uporjad.) Rosijs'ki prysliv'ja ta prykazky (Z ukrai'ns'kymy vidpovidnykamy) / N. Bjeljen'kova. – Kyi'v: Dnipro, 1975. – 168 s.

4. Bol'shakova A. Fenomen russkogo mentaliteta v britanskoj istoriografii / A. Bol'shakova // Rossiya i Evropa v XIX–XX veke: problemy vzaimovosprijatija narodov, sociumov, kul'tur. – М.: Institut rossijskoj istorii RAN, 1996. – S.210–226.

5. Golubev A. «Drug druga otrazhajut zerkala»... Vneshne-politicheskie stereotipy kak faktor otnoshenij Rossii i Zapada / A. V. Golubev // Problemy rossijskoj istorii. – 2012. – №1 (11). – S.90–107.

6. Golubev A. Rossiya i Zapad: vozniknovenie obraza: XI–XIX vv. / A. V. Golubev // Rossiya i Zapad: formirovanie vneshnepolit. stereotipa v soznanii rus. o–va pervoj poloviny XIX v. – М., 1998. – S.12–40.

7. Dodonov R. Teorija mental'nosti: uchenie o determinantah myslitel'nyh avtomatizmov / R. Dodonov. – Zaporozh'e: «Tandem–U», 1999. – 264 s.

8. Zorin A. Kormija dvuglavogo orla... Russkaja literatura i gosudarstvennaja ideologija v poslednej treti XVIII – pervoj treti XIX veka. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – (Serija «HISTORIA ROSSICA»).

9. Istorija jevropejs'koi mental'nosti / Za red. Petera Dincel'bahera / Pereklav z nim. Volodymyr Kam'janec'. – L'viv: Litopys, 2004. – 720 s.

10. Kulakova E. Sochinenija britancev o puteshestvijah v Rossiju vtoroj chetverti XIX veka / E. A. Kulakova // Dialog so vremenem. – 2012. – Vyp.39. – S.79–93.

11. Kjustin Astol'f de. Pravda pro Rosiju: per. z fr. / Astol'f de Kjustin; oprac. O. Merchans'kyj; peredm. D. Doncova; pisljam. M. Slaboshpyc'kogo. – К.: Jaroslaviv Val, Ukr. pys'mennyk, 2009. – 244 s.

12. Markiz de Kjustin. Nikolaevskaja Rossiya / Astol'f de Kjustin. – М.: «Terra», 1990. – 288 s.

13. Mil'china V. «Russkij mirazh» kak proobraz «russkoj idei». Predislovie k «Balalajke» Polja de Zhjul'vekura / A. V. Mil'china // K istorii idej na Zapade: «Russkaja ideja». – SPb.: izd-vo Pushkinskogo Doma; Petropolis, 2010. – S.206–217.

14. Mil'china V. Francuzy v Rossii pri Nikolae I: «vrednye» i «poleznye» / A. V. Mil'china // Otechestvennye zapiski. – 2014. – №4. – S.95–111. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.stranaoz.ru/2014/4/francuzy-v-rossii-pri-nikolae-i-vrednye-i-poleznye>

15. Panchuk I. Istorija Ukrai'ny ochyma inozemciv: dovidnyk-hrestomatija. – Ternopil': Mandrivec', 2009. – 304 s.

16. Slaboshpyc'kyj M. Nablyzhenija do suti: literaturni doli / M. Slaboshpyc'kyj. – К.: Jaroslaviv Val, 2015. – 620 s.

17. Sljubovskij G. Gorod odnogo cheloveka / G. Sljubovskij [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://inosmi.ru/world/20070118/232286.html>

18. Sперанская Н. Франсуа Ансело и его книга о России / Н. Сперанская // Ансело Ф. Шесть месяцев в России: Письма к Ксавье Сентину, сочиненные в 1826 году, в пору коронования его императорского величества. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 288 s. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://elcocheingles.com/Memories/Texts/Anselot/Speranskaya.htm>

19. Strazhnyj O. Rosijs'kyj mentalitet / Oлександр Strazhnyj // Ukrai'ns'kyj mentalitet: Iljuzii'. Mify. Real'nist'. – К.: «Knyga», 2008. – S.248–270.

20. Chuhlib T. Koly Rosija stala suverennoju derzhavoju / T. Chuhlib // Den'. – 2014. – №70. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/politika/koli-rosiya-stala-suverennoyu-derzhavoyu>

Kryvosheya I. I., candidate of sciences in History, associate professor of the Department World History of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman), igorkryvosheia@gmail.com

Kvasnevskaja O. S., MA, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, (Ukraine, Uman), kvasnevskaja32if@gmail.com

Comparative studies of the Russian mentality of the Nicholas epoch as an antidote against «Russian Mirage»

The presented article is an attempt to verify the validity of the sources corpus of ego documents of French origin (F. Anselo «Six Months in Russia» and A. de Custine «Russia in 1839») in terms of the reception ethnic Russian national character in comparative discourse by foreign travelers. The methodological basis of work was a synthetic approach under which we conducted the interpretation and comparison of the mentioned travel literature referred to in the context of the philosophical dominants of Russian servants.

The analysis of the memoirs of foreigners determined that a mental model of the «Russian soul» for the studied period is based on such constants as the primacy of the community over the individual, patriarchy as a genuine Asian dominant in marriage and family and public life, by basic social archetypes of a strong leader and the cult of the king, imperial thinking, dichotomy traits: hospitality and xenophobia, religiousness and immorality, breadth of soul and lack of individual freedom, naivety and hypocrisy.

Keywords: mentality, «Russian mirage», memoirs, foreigners, a Russian citizen, a French traveler, «Russian soul».

* * *

УДК 930.1

Мохнатюк І. О.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
України, Київський університет ім. Бориса Грінченка
(Україна, Київ), Mohnatyuk@ukr.net

І. ФРАНКО ПРО РОЛЬ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Аналізуються погляди І. Франка на місце і роль української інтелігенції в суспільстві. Виділяються основні завдання які ставить перед інтелігенцією поет, для подальшого покращення життя українського суспільства.

Список ключових слів: І. Франко, інтелігенція, «Молода Україна», письменник, суспільство.

Неоднозначність та перехідний характер історичної епохи, а також специфічні умови життя в Галичині, кінця XIX – початку XX ст., знайшли своє відображення в творчій спадщині І. Я. Франка. Як завжди, на зламі віків, історія завжди підводить підсумки попереднього розвитку і вичує багато чого нового, незвіданого людством на майбутнє. Закономірно, що в цей період в колі інтелігенції, найпрогресивнішій частині суспільства, відбувалися процеси переорієнтації на інакші, ніж в попередні часи, підходи до розуміння сутності суспільного–історичного процесу.

Дійсно, кінець XIX ст. позначився суттєвими змінами в суспільно–історичному і політичному становищі українського населення. А однією з провідних сил в суспільстві, яка шукала ефективні напрями національного будівництва і фактично мала б бути провідником народу на шляху до об'єднання країни і здобуття власної незалежності, безперечно, була інтелігенція. Вона була основним носієм духовного спадку народу, адже майбутній культурний розвиток суспільства в великій мірі залежав від її можливостей відтворювати, накопичувати і передавати новим поколінням науки, соціально–

політичні, естетичні і філософські ідеї. Саме тому питання духовного розвитку народу Франко пов'язує з процесом організації і культивування, успадкування провідних ідей, традицій, неодноразово звертаючись у своїй творчості до проблем пов'язаних з місцем, значенням і роллю інтелігенції в житті суспільства. Одночасно вчений висловлював стурбованість долею, кругозором, багатством духовного світу сучасної йому інтелігенції.

Необхідно підкреслити, що зазначеними проблемами, зокрема питанням ролі інтелігенції в житті українського суспільства в кінці XIX ст. займалось ряд вчених: М. С. Возняк, А. І. Брагінець, Є. П. Кирилюк, О. С. Забужко, Т. І. Гундорова та ін. [1]. Однак, загального, системного аналізу ця проблема досі немає, оскільки, висезгадані дослідники, звертаються до них тільки в певних аспектах. Виходячи з цього, завданням цієї роботи є спроба системного аналізу поглядів І. Я. Франка на місце і роль інтелігенції в житті українського суспільства.

Період 70–х – 80–х років XIX ст. у науковій літературі (роботи О. Забужко, Т. Гундорової та ін.) часто називають «Франківським періодом». Означений період охоплює громадську діяльність покоління інтелігенції, котра завершила своє становлення на початку 80–х років і яка на протязі наступних трьох десятиліть взяла на себе головний тягар місії відродження розчленованої між двома імперіями України як специфічної духовної цілісності нового типу. І. Я. Франко виділяв 80–ті – 90–ті роки XIX ст. як єдиний історико–культурний період. Він зауважував: «Я називаю ту генерацію, тих людей, що своєю працею здобували той замінний ступінь, який визначається у нас між роком 1880 і 1900, «Молодою Україною» [3]. Проте слід зазначити, що інституційно «Молода Україна» як така не існувала, залишаючись не більше ніж метафорою – зате точною й місткою – на кшталт української інтелігенції «франківського періоду».

Головним же, на нашу думку, змістом франківського періоду було, безперечно, витворення в позадержавних умовах зрілої, адекватної капіталістичним темпам суспільного розвитку української політичної нації як окремишнього, свідомого суб'єкта історії, так що свій сенс і призначення тодішня інтелігенція вбачала в хоч і далекосяжній, безтерміновій, але все ж прагматично орієнтованій роботі з масами з тим, щоб «зробити з тих мас реальну політичну силу» [7, с. 101]. Слід зазначити, що інтелігенція на відміну від інших верств суспільства, складала загальнонаціональну єдність, забезпечуючи українській духовній культурі національну ідентичність.

Як український інтелігент періоду зламу століть (відчуваючи кінцеву добу в історії Габсбургської монархії), а до того ще як митець, політик і громадський діяч здатний адекватно оцінювати дійсний історичний масштаб подій, що відбуваються перед очима, – Франко ясно розумів перехідний період своєї епохи. Він передбачав, що зміни, котрі визріють у надрах старих імперій, будуть глобальними і що подальша доля України цілком залежатиме від того, наскільки вона сама, як колективний суб'єкт, виявиться дозрілою, дорослою, або дослівно: дорослою – до самовладного й самодіяльного історичного життя, до того, аби так довго підготовлена «хвиля високого підйому» затопила України, черговий раз витіснивши її в безвільне й безпродуктивне позаісторичне буття, властиво в національне небуття – існування «в ролі ковадла на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої

мелодії, або в ролі кролика, на якому різні прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів» [6, с. 404]. Подібна характеристика еволюції суспільного життя замальовується вченим в його історико–філософській праці «Що таке поступ». «...Поступ не йде рівно, а якось хвилями: бувають хвилі високого підйому, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесилля і зневір'я» [13, с. 309]. Він характеризує розвиток людства і таким чином робить спробу підготувати будь–яке суспільство, зокрема, українське для життя і власного державного будівництва в нових умовах історичних змін.

Страх неготовності до власного національного будівництва пронизує всю публіцистичну діяльність 1890–1900–х років Івана Франка, зумовлюючи її різнобічність, адже ж «треба всього на всі боки, щоб ми зсправді росли органічно, то тіді тяжче буде ворожій силі спинити нас у тім рості» [7, с. 101]. Так апелював І. Франко до українських радикалів – поступових інтелігентів–драгомановців по той бік Збруча і, що вельми цікаво, розуміння не знайшов, що являється доказом того наскільки випереджаючим порівняно із сучасниками, спрямованим на майбутнє був його «історичний зміст».

У відповідь на Франкове різке, на цей, гостро й недвозначно виражений страх неготовності: «Сором українській інтелігенції, сором особливо молодому поколінню, коли воно не відчуже тої великої потреби, не віднайде шляху до народа, не покладе основи до того, щоб Україну зробити політичною силою. Адже упадок абсолютизму в Росії буде не нині, то завтра, а конституційна управа дає поле готовим силам до конкуренції. Коли українство до того часу не буде готовою силою, то будьте певні, що й найкраща конституція перейде над ним до дневного порядку і куватиме на него нові ярма» [7, с. 107–108]. Леся Українка відповідає полемічною статтею «Не так ті вороги, як добрії люди» гірко іронізуючи: «... політична воля нібито має наступити «не нині, то завтра!» Вашими б, д. Франко, устами та мед пити!» І далі: «не муки апостолів–борців лякають теперішню російську опозицію, а марність їх праці» [3, с. 22].

Надзвичайно симптоматична ця полеміка між Франком і Лесею Українкою винесена, на жаль, поза увагу радянської історичної науки, котра надавала слово тільки одній з полемізуючих сторін – Лесі Українці, забуваючи суть їхнього з І. Франком розходження чи не за єдиним зауваженням, що, мовляв, він «головне завдання визвольного руху зводив до пропаганди серед селянства», а Леся Українка, «яка вже на той час близько стояла до соціал–демократичного руху», піддала його за це «різкій критиці» [3, с. 293]. Таке зауваження, зрештою, часткове і до властивої суті полеміки дотичне лише побіжно. Далеко евристичнішим був би тут, на наш погляд, методологічний аналіз цього своєрідного «діалогу культур», очевидно ж бо, що диспутанти говорять різними мовами й мають на увазі різні предмети: Франкове гасло «Зробити з мас політичну силу» (причому «на своїм ґрунті», з тим, аби стати «живою одиницею серед народів» [7, с. 101]. Надалі, можливо, не без впливу цієї полеміки, він висловлюватиметься ще точніше – зробити з мас «українську націю»). Леся Українка, вихованка такої культури, яка в найширшому, зокрема й соціально–політичному, сенсі, сприймає й витлумачує в контексті традицій російського визвольного руху – як спізнений заклик до «ходіння в народ». На нашу думку, головна відмінність між поглядами

українських діячів полягає в динаміці переживання інтелігентами соціального часу: якщо Франка найдужче лякає неготовність України включитися у всесвітньо-історичний процес на майбутньому переломі, то Лесю Українку – «марність праці», тобто сама реальність цього, хоч як жаданого, перелому постає перед нею як щось доволі гіпотетичне, радше теоретично «вираховане», ніж безпосередньо-життєво відчутне.

І. Франко дуже уважно ставився до «людської специфіки» історичного процесу, намагаючись осмислювати й розв'язувати проблеми, які породжувала ця специфіка перед істориком. Подібне ставлення до історичного процесу було результатом впливу історіософських узагальнень вченого і характеризувалось триединою формулою: «людина – культура – історія», яка була фактично кредом історичних досліджень Франка.

Франко різко докоряв молодому поколінню української інтелігенції за те, що вона, на його думку, не відчувала великої потреби у єдності з народом і не заклала основи для того, щоб зробити Україну політичною силою. В цьому він бачив відчуження від потреб соціальної практики, та «ознаку глибокого розриву між інтелігенцією й народом» [7, с. 103]. Доволі цікавими є роздуми вченого над відірваністю інтелігенції від потреб простого народу. Він розглядає специфічну соціальну приналежність української інтелігенції як кастове явище. Розімкнути цю кастовість, змінити на краще взаємовідносини між різними прошарками суспільства, об'єднати їх навколо спільної цілі – ось в чому і полягає одне із завдань інтелігенції, на думку І. Франка.

Письменник вказував на те, що абсолютизм в Росії як не сьогодні, то завтра впаде, а конституційне управління дасть поле готовим політичним силам для конкуренції. Він зазначав, що коли українство до того часу не буде дієвою політичною силою, то жодна конституція не дасть бажаного результату, вона лише куватиме нові ярма [7, с. 107–108]. Національний рух, який мала б очолити українська інтелігенція, у Франка характеризується безперечно масовим характером. Масовий характер національного руху виступає для нього головним чинником його «органічності». «Коли за вами масового руху не буде, – звертається він до «підросійської» української інтелігенції, – то досить буде Лавровського туману або Плеханівської фразеології, щоб і вас самих здобути для ідей абстрактних і далеких від конкретних потреб вашого народу» [9, с. 123]. Однак, Франкове розуміння «масовості» виключає знеосібленість, самосвідома «маса» уявляється йому спільнотою самосвідомих індивідуальностей народом, «одночасно... свідомим своєї національності і свого людського я» [9, с. 124]. Безперечно, – «всесвітня історія не історія героїв, а історія масових рухів і перемін», однак ця теза в творчості Франка має досить цікаву інтерпретацію: «А ми ж кожний особисто хіба не частина тієї маси, яка цими підняти поклікана до руху та змін?». Відтак поет висловлює страх неготовності «...горе нам, горе нашій нації, коли велика доба застане нас малими і неприготованими!» [6, с. 401] спрямовується на кожну свідому «людську одиницю», зобов'язуючи її до практично-дійової самореалізації в сфері, національного самоусвідомлення.

Для Франка, незаперечним фактом було те, що у становленні нації, вирішальну роль поклікана відіграти інтелігенція, вносячи в маси національну ідеологію.

Саме в цьому він вбачав історичну місію покоління «Молодої України», сформулювавши її жорстко й однозначно в 1905 р.: «Перед українською інтелігенцією відкриється тепер, при вільніших формах життя в Росії, величезне дійове завдання – витворити, з величезної етнічної маси українського народу українську націю, як суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, стійкий до асиміляційної роботи інших націй, звідки б вона не йшла, та при тім прихильний до присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна, хоч і як сильна, держава не може залишитися» [6, с. 404].

Доволі цікавим є погляд Франка на провідну роль інтелігенції в суспільстві. На відміну від марксистів, які надавали провідну роль пролетаріату в суспільстві, він розглядає інтелігенцію як одну з рушійних сил суспільства. У творчій спадщині письменника ми можемо виокремити ідею інтелектуального поступу суспільства, про що може свідчити відведення ним основоположної ролі в суспільстві інтелігенції.

У вузькому розумінні ідея інтелектуального поступу зводиться до того, що власне інтелігенція повинна реалізувати себе заради прогресивного поступу всієї спільноти. У ширшому розумінні під інтелектуальним поступом, за Франком, визначається використання інтелігенцією всього масиву власних знань, нових ідей, думок, винаходів, які можуть ушчасливити людське життя, полегшити людську працю.

На думку Франка інтелігенція повинна являти собою громаду освічених людей з широким кругозором, виробленим характером та ширими почуттями до народу. Необхідно відзначити, що позиція вченого принципово відрізнялась від «народолюбства» консервативно мислячих народовців і москвофілів, що зафіксовано ще 1881 р. У статті «Чи вертатися нам назад до народу?» І. Франко викриває фальшивий зміст заклик «назад до народу!», що лунав з уст частини проросійсько налаштованої інтелігенції, протиставляючи йому свій заклик – наперед з народом». Фактично йдеться про внесення культури у народні маси, «інтелігенція повинна жити з народом і між народом не як окрема верства, але як невідлучна часть народу... Піднімати його до себе, а не вертатись до нього назад» [12, с. 148]. Він вважав, що інтелігенція повинна ідентифікуватись з народом, злитись з народом, «повинна стати серед нього як його брат, як рівний, як свій, повинна стати робітником, як він, повинна стати для нього і адвокатом, і вчителем, і добрим сусідом та помічником» [12, с. 148]. Як бачимо вже тоді І. Франко плевав задум про українську націю «як цілісний організм», хоч цей задум був ще досить абстрактним і суперечливим – так, наприклад, у ньому не було відповіді на питання: яким чином могла інтелігенція піднімати народ до свого культурного рівня, одночасно позбуваючись соціального статусу «окремої верстви» суспільства? Між тим, чим далі переходив вчений і письменник на культурницькі позиції і підходи до розв'язання соціальних проблем, тим глибшого, екзистенціального сенсу набувало це питання для Франка як громадянина та особистості.

І. Франко в своїх працях говорячи про інтелігенцію, зазначав, що їй належить роль провіднича в суспільстві, і наскільки вірно вона вибере шлях по якому їти настільки покращиться життя народу. Інтелігенція повинна жити

з народом і між народом не як окрема верства, а як невід'ємна частина народу [12, с. 148]. Про функцію провідника в суспільстві вчений говорить в подальшому викладі власної думки відносно того чим інтелігенція мала б бути в суспільстві. Він говорить про залежність історичної долі нації від того, якими ідеями перейметься інтелігенція – духовний поводитир народу. Вчений покладає відповідальне завдання на долю інтелігенції, – вона повинна вести народ відповідно до життєвих реалій часу, в відповідності до його потреб. Також інтелігенція повинна була б вчити народ вільнодумству на релігійному полі «замічу, що етика християнська далеко не всюди згідна з тою чисто гуманною етикою нашого часу!» [12, с. 149] дружності і асоціації на економічному ґрунті, правдивої гуманності на етичному полі. Вчений говорить про те, що інтелігенція має вирішувати практичні проблеми, а не занурюватись в теоретичні побудови.

Одним із завдань, які ставив перед інтелігенцією І. Франко була допомога народу в вирішенні питання покращення рівня життя. Говорячи про стан економіки вчений висловлює припущення, що лише господарська, ремісничка, промислова асоціація може врятувати наш народ від економічної руйни. Далі він вказує на те, що інтелігенція не лише має пізнати правду про важке життя народу, а й повинна докласти всіх своїх зусиль для покращення його життя [9, с. 200].

Зараховуючи себе до представників галицької, української інтелігенції він формує своє життєве кредо. В листі до видавця німецького культурологічного журналу Е. Енгеля написаного в листопаді 1882 року, І. Франко пише: «... мета мого життя і деяких моїх товаришів полягає в тому, щоб підтримувати життєві духовні зв'язки української інтелігенції з високо розвинутими націями Європи, а, з іншого боку, ближче познайомити ці нації з духовним життям українського народу...» [5, с. 334].

В своїй творчості, для художнього осмислення долі українського народу І. Франко часто звертається до біблійних сюжетів. Як відзначає відома українська дослідниця О. Забужко, на початку ХХ ст. українська інтелігенція почала сприймати історичну долю єврейського народу як «універсальну модель націотворення» (І. Франко, М. Коцюбинський, Леся Українка, Т. Ходкевич). Саме завдяки рефлексії над історією єврейського народу, підкреслює далі автор, Франко відкрив в «Мойсеї» «ідею духовної вітчизни», котра мала неоціненну вагу для української національної самосвідомості, оскільки, «як і євреї, українці не становили так званої нормальної політичної нації» [2, с. 33, 38]. Однак в цьому ж творі автор через проекцію реалій українського суспільного життя на історію пророка Мойсея і народу Ізраїлю, висловлює впевненість в здобутті Україною свободи і незалежності та її здатності, як писав Франко в 1905 р., «зайняти місце в хорі інших культурних націй» [6, с. 404]. Іншим досить важливим мотивом цієї поеми є те, що автор покладає великі надії на «силу духа» українського народу, його культуру, що відбилася в ментальності українців: «в слові твоєму іскряться і сила, й м'якість, дотеп і потуга, і все, чим може вгору дух піднятися...» [11, с. 212].

Однією з важливих проблем творчості І. Франка є проблема відносин інтелігенції і народу. В творчості І. Франка 80–х років саме вона допомагає визначитись специфічний структурі зображення героя нового типу. Його прикладом може слугувати головний герой згадуваної

вище поеми «Мойсей». Автор надає людині–інтелегенту героїчну місію, ціною самопожертви, витворити з розрізної юрби єдиний народ. Таким чином Франко ніби ставить завдання перед героєм нового часу, що зводиться до викристалізування з мас «народу творця». Історичні обставини склалися так, що працею всього свого життя і діяння Франкові не довелося звершити подвиг героя своєї поеми «Мойсей», але як чільний представник української інтелігенції, уособлення її сумління, він зробив величезний, може найбільший внесок у те, що «руський (український) народ... поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів» [4, с. 31].

На думку, І. Франка інтелігенція повинна вести народ до прогресу, піднімати його до себе. В піднесенні інтелігенцією загального культурного і освітнього рівня народу, в спрямуванні його на шлях здобуття політичної і національної незалежності вбачав І. Франко її основне завдання в українському суспільстві. Письменик відводив інтелігенції панівну роль в справі становлення української нації, як свідомого суб'єкта історії. Саме на інтелігенцію, а не на інший прошарок населення він покладав свої надії пов'язані з національним будівництвом. У власному розумінні еволюції людства, вчений ставив ряд питань перед українською інтелігенцією, вирішення яких, на його думку, мало б допомогти в майбутньому об'єднати українців під проводом ідеї здобуття власної незалежності. Адже за визначенням поета, інтелігенція являла собою загальнонаціональну єдність. Поряд з освітньою і державотворчою функцією в суспільстві він також надавав інтелігенції домінуючу роль в піднесенні загального культурного рівня української спільноти.

Те, що в останній декаді ХХ ст. перед Україною постали ті ж самі питання, які намагались вирішити покоління «Молодої України» безперечно є свідченням того, що українська інтелігенція не освоїла і не усвідомила історичних уроків минулого сторіччя. По суті, ідеї «Молодої України», цієї остаточно не реалізовані спільноти, тяжіють над нашою дійсністю як ідеал жаданого майбутнього. В свою чергу поряд з цим можна провести паралель в характеристиці ідей творчої спадщини І. Франка, як одного з найбільш виразних представників розглянутого періоду. Вчений висловлював багато ідей пов'язаних з покращенням життя українського народу, здобуття ним державності. Однак, можливо, в силу того, що ці ідеї в певній мірі випереджали свій час, вони не були сприйняті загалом і не дали очікуваних результатів. Завдання ж сучасників полягає в глибокому аналізі і переосмисленні творчої спадщини видатного поета і громадсько–політичного діяча свого часу, яким безперечно був І. Я. Франко. Втілення в життя його ідей, пов'язаних з покращенням суспільного життя залишаються актуальними і в сьогоденні. В цьому, мабуть, і проявляється геніальність його, як людини, що своїми ідеями змогла досягнути не лише потреби свого часу, а в певній мірі й далеке майбутнє.

Список використаних джерел

1. Брагінець А. І. Філософські і суспільно–політичні погляди Івана Франка. – Львов, 1956; Возняк М. С. З життя і творчості Івана Франка. – К., 1955; Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993; Гундорова Т. І. Інтелігенція і народ в повістях Івана Франка 80–х років. – К, 1985; Кирилук Є. П. Іван Франко. – К., 1956.

2. Забужко О. Єврейство як носій національної ідеї в рецепції української літератури початку ХХ ст. // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – №1–2. – С.32–40.

3. Українка Л. «Не так ті вороги, як добрі люди» // Зібрання творів: У 12 т. – К., 1978. – Т.8. – С.19–25.

4. Франко І. Дещо про себе самого // Збір. Творів: У 50 т. – Т.31. – С.28–33.

5. Франко І. До Е. Егеля. Між 13–16 листопада 1882 р. // Збір. Творів: У 50 т. – Т.48. – С.334.

6. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіж // Збір. Творів: У 50 т. – Т.45. – С.401–409.

7. Франко І. Я. З кінцем року // Франко І. Молода Україна. – Львів, 1910. – С.107.

8. Франко І. Я. З останніх десятиліть ХІХ в. // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т.15. – Кн.8. – С.57.

9. Франко І. Я. Кілька слів о тим, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва // Збір. Творів: У 50 т. – Т.45. – С.187–203.

10. Франко І. Я. Коли не по конях, то хоч по голублях // Франко І. Молода Україна. – Львів, 1910. – С.123–126.

11. Франко І. Я. Мойсей // Збір. Творів: У 50 т. – Т.5. – С.201–264.

12. Франко І. Я. Чи вертатись нам назад до народу? // Збір. Творів: У 50 т. – Т.45. – С.140–150.

13. Франко І. Я. Що таке поступ // Збір. Творів: У 50 т. – Т.45. – С.300–348.

References

1. Braginec' A. I. Filozofski i suspil'no-politychni pogljady Ivana Franka. – L'vov, 1956; Voznjak M. S. Zhyttja i tvorhosti Ivana Franka. – K., 1955; Zabuzhko O. S. Filozofija ukrai'ns'koi' ideji' ta jevrejs'kij kontekst. – K., 1993; Gundorova T. I. Inteligencija i narod v povistjah Ivana Franka 80-h rokiv. – K., 1985; Kyryljuk Je. P. Ivan Franko. – K., 1956.

2. Zabuzhko O. Jevrejstvo jak nosij nacional'noi' ideji' v recepciji' ukrai'ns'koi' literatury pochatku XX st. // Filozofs'ka i sociologichna dumka. – 1994. – №1–2. – S.32–40.

3. Ukrai'inka L. «Ne tak tii' vorogy, jak dobrii' ljudy» // Zibrannja tvoriv: U 12 t. – K., 1978. – T.8. – S.19–25.

4. Franko I. Deshho pro sebe samogo // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.31. – S.28–33.

5. Franko I. Do E. Egelja. Mizh 13–16 lystopada 1882 r. // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.48. – S.334.

6. Franko I. Odvertij lyst do galyc'koi' ukrai'ns'koi' molodezhi // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.45. – S.401–409.

7. Franko I. Ja. Z kincem roku // Franko I. Moloda Ukrai'na. – L'viv, 1910. – S.107.

8. Franko I. Ja. Z ostannih desjatyli' XIX v. // Literaturno-naukovyj visnyk. – 1901. – T.15. – Kn.8. – S.57.

9. Franko I. Ja. Kil'ka sliv o tim, jak uporjadkuvaty i provadyty nashi ljudovi vydavnytva // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.45. – S.187–203.

10. Franko I. Ja. Koly ne po konjah, to hoch po golobljah // Franko I. Moloda Ukrai'na. – L'viv, 1910. – S.123–126.

11. Franko I. Ja. Mojsej // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.5. – S.201–264.

12. Franko I. Ja. Chy vertatys' nam nazad do narodu? // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.45. – S.140–150.

13. Franko I. Ja. Shho take postup // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.45. – S.300–348.

Mohnatyuk I. A., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor Department of History of Ukraine, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kyiv), Mohnatyuk@ukr.net

I. Franko on the role of intellectuals in the development of Ukrainian society

The article analyzes Ivan Franko's convictions as for the place and role of Ukrainian intelligentsia in society. It examines the main tasks which the poet defined for intelligentsia in order to improve the life of Ukrainian society.

Keyword list: Franko, intellectuals, «Young Ukraine», the writer and society.

* * *

УДК 94–021.51(477)«1850/1917»

Радченко Н. М.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії
України, Ужгородський національний університет
(Україна, Ужгород), nataradchenko117@ukr.net

ФІНАНСОВА ПУБЛІЧНА ЗВІТНІСТЬ КРЕДИТНИХ УСТАНОВ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (1850–1917)

Аналізується публічна фінансова звітність банківських та кредитних установ другої половини ХІХ – початку ХХ ст., у якості періоджерела фінансової статистики. Фінансова звітність кредитних установ – це бухгалтерська звітна документація, у якій в цифрах відбивалися підсумки проведення основних кредитних операцій за рівні періоди часу. Банки та кредитні товариства були зобов'язані надавати таку звітність в Міністерство фінансів, в казенну палату і публікувати в пресі. Виявлено, що матеріали поточного контролю за діяльністю кредитних установ накопичувалися увесь період їх існування до весни 1917 р., тобто до моменту, коли система збору та публікації цих даних припинила своє існування. Комплекс фінансової звітності банків виявляється, опусується, досліджується з точки зору ступеня повноти, однаковості, порівнянності і достовірності його даних. Встановлено, що дані фінансової звітності відображають основні тенденції розвитку кредитно-банківської системи та загальноекономічної кон'юнктури.

Ключові слова: банк, кредитні товариства, кредитно-фінансова система, ломбард, оцадні каси.

Особливістю дослідження історії розвитку кредитних установ є те, що їхні висновки базуються на статистичних даних. А отже, важливою складовою роботи з вивчення джерел з історії розвитку кредитної сфери України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є аналіз статистичної інформації, що міститься у даних фінансової публічної звітності.

Багатий та різноманітний матеріал статистичних джерел привернув увагу багатьох дослідників, до нього у своїх дисертаційних дослідженнях зверталися О. М. Краснікова [1], І. Е. Новікова [2], М. Г. Казьмирчук [3] та інші. Безпосередньо джерелознавчий аналіз публічної фінансової звітності акціонерних комерційних банків Російської імперії здійснила російська дослідниця С. О. Саломатина, однак вона зосередила увагу винятково на петербурзьких та московських банках [4].

Метою нашої статті є аналіз інформаційного потенціалу публічної фінансової звітності банківських та кредитних установ України (1850–1917 рр.).

Фінансова звітність кредитних установ – це бухгалтерська звітна документація, у якій в цифрах відбивалися підсумки проведення основних кредитних операцій за рівні періоди часу. Ще у 1817 р. у Статуті державних кредитних установлень стосовно обов'язків Комерційного банку зазначалася необхідність публічної фінансової щомісячної та щорічної звітності: «Правління представляєть Міністру... мѣсячныя и годовыя вѣдомости о двѣженіи всехъ суммъ и капиталовъ въ Коммерческомъ Банкъ обращающихся» [4]. Поступово це правило закріплювалося і в подальших правових актах, які регулювали кредитно-банківську галузь.

Практика публікації піврічних і щомісячних балансів кредитних установ з'явилася одночасно з виникненням перших комерційних банків у Росії в 1860–ті рр., як результат перейняття практики закордонних держав, зокрема Франції. Вимоги щодо трьох видів звітності (щорічної, піврічної та щомісячної), з обов'язковою умовою їх опублікування, зафіксовані в уставах кредитних установ [5; 6]. Дана система передбачала поєднання регулярної публічної звітності та аудиторських перевірок, призначуваних час від часу. У цій системі публічна

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Туранли Ф. Г. Українські козаки: походи на південні береги Чорного моря	7
Сіницький А. Ц. Українська ідея в працях представників вітчизняної інтелектуальної еліти на зламі епох (сер. XVI – сер. XVII ст.)	17
Скоков О. Д. Економічний розвиток м. Острога середньовічного та ранньомодерного часу в історіографії середини XIX – початку XXI століть (зовнішній аспект)	21
Кривошея І. І., Квасневська О. С. Компаративні студії з російської ментальності Миколаївської епохи як антидот проти «русского миража»	25
Мохнатюк І. О. І. Франко про роль інтелігенції у розвитку українського суспільства	30
Радченко Н. М. Фінансова публічна звітність кредитних установ як джерело з історії вивчення кредитної системи України (1850–1917)	34
Ярцун Ю. О. Хвороби шляхти та їх лікування у XIX столітті (за матеріалами Київської губернії)	37
Лозинський А. Ф. Галичани на фронтах Першої світової війни	41
Григоренко І. В. Приватний лист та епістолярна форма: історичний аспект взаємодії	45
Швидкий С. М. Становлення й функціонування державної системи охорони здоров'я в Україні (20–30 рр. XX ст.)	49
Варгатюк С. В. Діяльність української дипломатичної місії на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр.	53
Орлов В. М. Взаємовідносини органів радянської влади та російського православ'я в Україні упродовж 1920–х – першої половини 1950–х рр. у сучасній українській історіографії: загальний аналіз	58
Понедельник Л. А. Літературний розвій міжвоєнної Волині в регіональному вимірі (1921–1939)	60
Слесаренко О. О. Складнощі роботи місцевих органів Центральної комісії національних меншин та методи їх подолання (1924–1929 рр.)	66
Котик Ю. В. Відновлення діяльності податкових органів УРСР у 1943–1945 рр.	69
Кравчук Л. В. Культосвітня діяльність та завдання бібліотек і сільських клубів та кінофікації в ході радянзації Тернопільщини в період вересня 1939 – червня 1941 рр.	72
Свинаренко Н. О. Евакуація промислових підприємств зі Слобожанщини у 1941 та 1942 рр.: сучасна вітчизняна історіографія проблеми	74
Орлянський В. С. Тваринницька галузь Запорізької області в період окупації (1941–1943 рр.)	76
Касьянова Н. М. Нормативно–правова база сільськогосподарських переселень в УРСР у 1940–1960–ті роки	81
Мармілова О. С. Листи остарбайтерів з Донеччини як історичне джерело	86
Ількович В. М. Становище та ідеологічні орієнтири українського радянського кінематографу (1945 – середина 1950–х рр.)	90
Лук'яненко О. В. «Карикатурні війни» в освітянській пресі УРСР доби «відлиги» (1953–1964 роки) (Ч.3)	93
Малащук О. С. Стан виноградарства в Україні на початку XX століття	96
Бездітько Б. М. До характеристики статусу суб'єктів культури в управлінських відносинах із апаратом УСРР у період реалізації державної політики по відокремленню церкви від держави і школи від церкви	100
Руденко С. Б. «Гібридна» історіософія в Музеї Великої Вітчизняної війни у Києві (друга половина 1990–х)	105
Гай–Нижник П. П. Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р. як акт агресії проти України: перебіг вторгнення і свідчення міжнародного злочину	110
Стасюк Ю. М. Історичні джерела про участь добровольчих батальйонів в антитерористичній операції	125
Рустамова Д. Социально–экономическое развитие Азербайджана на рубеже XIX–XX веков (Соціально–економічний розвиток Азербайджану на рубежі XIX–XX століть)	130
Smolnikov Yu. B. The Shift to the Right in Denmark: the Rise of the Danish People's Party (1995–2017) (Зсув вправо в Данії: піднесення Данської народної партії (1995–2017))	133
Казымов Д. Реорганизация Халифата Аббасидов в Египте (Реорганізація Халіфату Аббасидів в Єгипті)	137
Хасаев Н. Вопросы торгово–экономического сотрудничества Азербайджана со странами Восточной Европы в 70–80 годы XX века в азербайджанской историографии (Питання торгово–економічного співробітництва Азербайджану з країнами Східної Європи в 70–80 роки XX століття в азербайджанській історіографії)	139